

material pedagògic de suport

contes d'instruments del món

Els instruments que apareixen en aquest espectacle són representatius de cadascun dels continents del planeta. Tanmateix, no són massa conegudes ni les seves qualitats sonores, ni els principis sonadors, ni l'aparença, ni l'origen. Per això, he elaborat unes fitxes amb un esbós històric de cadascun dels instruments, una il·lustració i un retall descriptiu de com és i com es fa sonar l'instrument en qüestió. Aquestes fitxes pretenen ser un material de suport que permeti, o bé introduir les sonoritats dels instruments de l'espectacle, o bé recordar aquests estris posteriorment a la posada en escena. No és un material imprescindible, evidentment; és més aviat complementari.

Els contes ens expliquen l'origen mític o llegendari, amb unes històries recollides de tradicions orals o bé de nova creació, però els instruments són reals i les històries fan referència directa a la sonoritat i a les circumstàncies en les quals són utilitzats.

A més de les fitxes dels cinc instruments "estrella", hi afegixo també les fitxes dels altres instruments que intervindran durant l'espectacle, on tenen la finalitat d'ambientació sonora.

Pel que fa a la ximbomba, cal una aclaració: he cregut interessant incloure dos formats de fitxes, amb continguts un xic diferenciats, ja que potser hi hauria dificultats a l'hora de donar-ne explicacions en certes edats de la mainada.

Tanmateix, al final del dossier hi incloc algunes adreces de webs referents als instruments tractats a l'espectacle.

charango

Bolívia

El charango és un instrument de corda utilitzat tant a l'Altipà com a les valls bolivianes, tot i que s'ha extès a s'altres països sud-americans. El seu origen és incert; hi ha qui assegura que és autòcton i d'altres que té origen a Espanya. Tanmateix, el mot *charango* no figura en cap de les llengües mares aymara-quechua, en canvi, té molts sinònims castellans: *charanga*, *changarra*, *charranga*, *changango*, etc

És un instrument a cavall entre la guitarra i la mandolina. Té sis cordes dobles quintades, una caixa corvada amb tapa de fusta, el mànec i el claviller. Molts charangos (com el de la ilustració) tenen com a caixa de ressonància la closca d'un armadillo, que a Bolívia s'anomena *quirquincho*. De tota manera, n'hi ha també molts de fusta.

El charango infon molta vida a la música boliviana i és present a totes les festes populars. És un company inseparable del camperol quan ha de recórrer grans distàncies per l'Altiplà o les Valls bolivianes. Indiferentment, el sonador pot utilitzar-lo com a instrument solista o acompanyat d'altres instruments, com podrien ser la *zampoña*, la *quena*, la *guitarra*, la *caña* o la *tarka*.

berimbau

Brasil

El Berimbau és un dels instruments més primitius de la terra. Ha estat trobat en diverses cultures: a la Patagònia, Nou Mèxic, Àfrica Central i Àfrica del Sud. Al Brasil, ha arrelat molt més gràcies a un tipus de ball a cavall entre les arts marcial i l'acrobàcia, la *Capoèira*, en la que el berimbau és la base de l'acompanyament musical.

Antigament, era format per una branca rodona (de fusta de perer, *aricanga*, *beriba*, bambú o de qualsevol altra fusta flexible) en la qual, entre els dos extrems, s'hi fixa un fil d'acer ben tensat (antigament eren crineres de cavall o d'altres animals). Això li dóna la típica forma arquejada. Al Brasil s'hi incorpora també una caixa de resonància, que sol ser una carvassa o una coité tallada i buidada. Aquesta caixa es lliga al fil d'acer per a transmetre-li les vibracions. Al cos de l'instrument cal afegir-hi tres peces més: una vareta de canya que percutirà el fil d'acer, una pedra o moneda vella que variarà el grau de tensió del fil i una mena de maraca, anomenada *caxixi*, que té la funció de pulsació rítmica. El *caxixi* és un sonall teixit amb vímet i farcit de llavors o petites petxines. Té una nansa, que és per on el sonador hi fa passar algun dels seus dits per a sostenir-la. Així doncs, les set parts del berimbau, tal com s'anomenen al Brasil, són: *el vêrga* (la branca), *cabaça* (la carvassa), *la soga* (el fil d'acer), *el caxixi* (la maraca), *el dobrão* (la moneda antiga o la pedra), *la baqueta* (la branqueta) i *anudando de cabaça* (el llaç que uneix carvassa i fil d'acer).

Al Brasil, els berimbau van arribar-hi de mans dels africans, portats en el tràfic d'esclaus per a fer treballs pesats

a les plantacions dels grans terratinents. Això succeïa al segle XVI, a voltants del 1538.

El berimbau és conegut amb altres noms: *urucungo*, *puíta*, *quijenge*, *geguerê*, *quibundo*, *umbundo*, entre molts altres. Són noms que deriven de paraules del dialecte Bantú, corresponents a Angola, Moçambic, Congo, Zaire i d'altres països, tot i que, amb el temps, aquests noms han passat a denominar d'altres instruments tradicionals al Brasil.

didgeridu

Austràlia

La presència d'aborigens a Austràlia es remunta a 40.000 anys. Per això, podem assegurar que és la cultura més antiga i amb més continuïtat del món.

Han estat descobertes pintures en les que es representa una mena d'esperit ballant al so de la música d'un home acompanyat per un didgeridu. Aquestes representacions ens indiquen que aquest instrument té, com a mínim, uns 20.000 anys d'antiguitat.

Una història narrada per un "Gunninggur elder" (personatge que transmet coneixements populars per via oral) parla d'un home que recollia fusta per al foc. Anava a llençar un tronc a les brases quan va adonar-se que encara hi havia termites dins. Llavors, va decidir no cremar-lo, pel que es posà un extrem del tronc entre els llavis i va bufar... Les termites sortiren volant del tronc cap al cel, on van esdevenir les estrelles de la Via Làctea... Per primera

vegada el so del didgeridu va sonar a la terra.

Els didgeridus tradicionals són fets de branques d'eucaliptus (n'hi ha infinitat d'espècies i de molts colors, a Austràlia), i el seu interior ha estat devorat per les termites. Les decoracions tradicionals, són fetes a la part externa dels instruments amb mescles de tints vegetals i representen importants símbols i fragments de la mitologia aborígen, tals com la serpentina de l'Arc de Sant Martí, animals locals i d'altres elements totèmics.

El didgeridu és fàcil de tocar. Tot i això, cal fer-ho amb cura i sensibilitat, no tan sols pel mateix instrument, sino per la cultura d'on prové. El didgeridu sona a Austràlia amb un gran respecte per la cultura aborígen, en solidaritat amb la lluita pels drets de la terra.

flut

Malàssia

Aquest instrument que veieu a la ilustració prové de Malàssia. Sí; és una flauta. A tot el planeta n'hi ha, de flautes. Gairebé totes les formacions tradicionals de totes les cultures del món tenen algun instrument de vent semblant. Unes són més grans, altres més menudes. Unes tenen sis forats, altres tres, o set, o cinc... Unes són de fusta, d'altres metàl·liques, o de fang. Unes tenen embocadura, d'altres no, o bé hi vibra una canya, o tenen canya doble... Hi ha infinitat de noms per aquest tipus

d'instruments: flut, flauta,

fied, flauto, flautino,

flageolet, whistle, quena,

tarka, txistu, cromorn, zampoña... L'aire, l'alè, és el que les fa sonar. La perícia del sonador i el timbre de cada instrument donaran com a resultat un color musical sempre diferent en cadascuna d'elles.

gopîyantra

Índia

La gopîyantra és una varietat emparentada del tambors de fricció. Provenint de la Índia —i sense equivalent al món—, és l'instrument dels *pastors de Krishna* indis. És format per un barrilet que té la boca superior oberta. La boca inferior, tancada amb una membrana de pell amb una corda al centre que travessa la caixa i està lligada a un únic claviller de bambú que, a la vegada, és fixat al cos del barrilet per dues varilles flexibles. El pes del braç o de la mà sobre aquestes varilles (i no del dit sobre la mateixa corda) tensa i destensa la corda provocant variacions a l'alçada del so.

Al Pakistà existeix un instrument molt semblant, anomenat *ektar*. L'utilitzen monjos captaires. Al llarg del temps, es va estendre a força països d'Àssia fins arribar al Japó.

angkloung

Índia

A la ilustració hi teniu un instrument predecessor de l'angkloung, i ofereix els mateixos principis sonadors que aquest. Per això, n'hem mantingut la denominació.

L'angkloung, de construcció simple i molt hàbil, només s'utilitza a la música tradicional de Java, i molt especialment a l'oest de l'illa (a la regió de Sunda) on es toca en grups: una orquestra d'angkloungs pot arribar a compondre's de 60 exemplars. Segons A.Schaeffner, l'angkloung representa un "autèntic carrilló de campanes tubulars". Generalment es compon de tres o quatre canyes de bambú

verticals subjectes a unes varilles transversals dins d'una estructura de fusta rectangular amb un suport inferior que colpeja cadascuna d'elles per separat. Al sacsejar-se l'estructura, les canyes seixperimen tuen moviment de vaivé que provoca cops que sonen al mateix temps: estan curiosament afinades

segons l'es-cala pentatònica (escala "slen-dro" d'intervals gairebé iguals) estant, a més, cadascuna de les notes doblada o triplicada a la octava. La sonoritat, de rara delicadesa, s'acosta a la del cristall.

En el nostre instrument no hi ha octavatge, sinó que la mecànica de l'eix central vé a ser una mena de carrilló-pianola. Les tres notes que permeten els tres fragments de bambú sonen excitades pels mecanismes que els activen i, a la vegada, són accionats pel mateix eix central, que roda. El personatge de l'indi i la vaca posen un to colorista i de moviment a l'enginy.

udu

Àfrica subsahariana

Els instruments tradicionals no tenen, evidentment, un inventor en el que poder basar cap història. Per transmissió oral ens arriben llegendes i rondalles que pretenen donar una explicació a la seva existència. També és el cas de l'udu.

Aquest instrument, de so tan profund, versàtil i misteriós, sembla que prové de terres africanes subsaharianes. Molts etnomusicòlegs coincideixen en la opinió que prové d'Uganda. El que és cert és que en moltes ètnies d'aquella zona s'usen instruments, potser de formes ben diverses, però amb el mateix principi sonador: un

recinte tancat d'argila cuita amb dues obertures. Els anomenen també de moltes maneres diferents: utar, mbwata, tambuta, hadgini, udongo...

Quan tens un instrument com aquest a les mans, l'experimentació

sonora és una necessitat. El so agut de la mà colpejant el cos, la mà que tapa un dels forats i manté l'obertura closa, quan la mà se'n separa, tapant les dues obertures... formen una combinatòria sonora ben especial, que tant pot donar com a resultat un solo com un acompanyament subtil de fons. A l'espectacle, us narraré una història que explica l'atzarós origen de l'udu.

ximbomba

Balears

Aquest instrument, molt extès a la riba del Mediterrani, pertany al grup de membranòfons per fricció. En els membranòfons el so és produït per una membrana en tensió. Segons la manera de tocar-lo, poden ser per percussió (timbals, tambors, panderetes...), per fricció (simbomba o ximbomba, sona-cigales) o per excitació sonora (nunut, cazú). El seu ús s'ha extès al llarg del calendari festiu. En l'antigor, als Països Catalans es reservava per a festes d'hivern i primavera, tot i que coexistia també en formacions tradicionals, com a la rondalla valenciana i els grups de caramellaires. A Mallorca, ha esdevingut l'instrument per antonomàssia, i és usat tant a les matances com en qualsevol festa popular, de mans dels glossadors (cantadors que improvisen lletres o glosses a partir de melodies ximbombades). Tanmateix, la major ximbombada és la que té lloc a les festes dels Foguerons de Sant Antoni.

Amb un test (caduf, torreta o cossiòl), una pell de conill, xot o cabra ben seca i

curada, un tros de branca de mata o d'ullastre, una corda de pita o cànem i una canyeta d'uns 40 cm de llargada i del mateix diàmetre que la branqueta, nosaltres mateixos podem construir uns ximbomba. A la part central de la pell es fermava ben fort el tros de branqueta per la part interior on, per la part exterior, que sortia, s'hi acoblava la canyeta. La pell, ben tensada, es fermava a la part buida del cossiòl, procurant deixar ben al mig la branqueta que s'hi havia fermat. El sonador, amb la mà banyada o amb una fulla de col, anava fregant la canya fent anar la mà de dalt a baix, acompanyant el cant del glossador.

2a Fitxa

La ximbomba. Breus apunts a un estudi.

És un instrument popularíssim a Mallorca i a l'abast de qualsevol que tingui un cossiòl buit, un caduf, gerra o alfàbia, una pell i una canyeta. Aquesta definició, molt mallorquina, està mancada d'algunes particularitats.

La ximbomba, també dita "tambor de fricció", està formada per un test cilíndric o lleugerament cònic, obert a un extrem i tapat a l'altre per una membrana tibant, d'on surt una canya prima (instal·lada amb diferents tècniques), en castellà dita "carrizo", que fregada ràpidament amb la mà humida i closa treu un so greu, sec i penetrant. Per tant es tracta d'un membranòfon de caràcter popular molt difós des de l'antigor entre diverses cultures continentals, països llatins i en general per tota la Mediterrània.

En euskera “eltzagar”, a Provenza “pignato” equivalent al francès “marmita”, a la regió d’Aveyron es diu “brau”, tal volta perquè el seu so recorda el mugit d’un bou. En el cas del “brau” i també a altres que hem vist a països de l’est la canya es substitueix per un cordill fet de crins de cavall, aleshores es fa vibrar estirant amb les dues mans alternativament, per tant una persona aguanta la ximbomba i l’altra la fa sonar. A Flandes es diu “rommelpot” (envàs brunzent), en alemany “rummeltopf”. A València es diu també “pandorga”:

La pandorga és un caduf
i el reclam un tros de llanda.
I la pell és de conill,
lo que furga, un tros de canya.

El seu us el trobem a Mallorca molt lligat a les festes d’hivern. Instrument provocador del cant i la riassa. Els pobles agricultors, en els canvis de lluna, estació de sembra o esperant l’esclat de la primavera celebraven festes, jocs, ofrenes, menjars, etc. Aquestes manifestacions podien anar unides a orgies que pretenien ajudar a la naturalesa i a l’univers viu. Per això la majoria de cançons tenen un sentit de referència sexual o de relació amb la fecundació de la dona.

En el cor de l’antigor hi ressonen les “Saturnalia” i la “Matronalia” romanes, substrat festós del Carnaval i festa de la ximbomba, consistent en invertir l’ordre i el sentit normal de les coses, trencar models, capgirar el sexe, fer d’amo el jornalero, de sacerdot el seglar, etc. L’extravagància de les fresses i la incitació sexual que provoquen les sonades i cantades de ximbomba, són una autèntica commemoració dels rituals de fecunditat i de la inversió sexual que fomentava el paganisme. El repetit fregament de la mà humida sobre la canya és indispensable per crear el so desitjat. Podria la mentalitat primitiva haver inventat la ximbomba copiant la tècnica d’excitació (real o simulada) del fal·lus (masturbació) durant els ritus de fecunditat? No debades certes dones toquen la ximbomba com si fessin honor a les “Matronalia”, durant les quals les dones tenien llibertat per excitar els mascles i

organitzar bauxes.

Diguem per acabar que el cicle natural de la ximbomba a Mallorca sempre és l'hivern, Nadal, Sant Antoni, Carnaval, etc. També antigament es tocava als casaments dels viudos, però mai d'estiu.

Jordi Cloquell "Artiller"

Gener del 2001

reclams *arreu*

Reclams per a representar sonorament els ocells i les bèsties de la nit en el conte del naixement de la nit (berimbau). Són estris molt usats, d'una banda, per a caçar. Els caçadors fan sonar aquests estris sonors per apropar les aus que volen caçar. Les aus se senten atretes per aquests sons que són, ni més ni menys, que una imitació molt fidel al seu so original.

efectes *arreu*

El vent, les canyes i el so de l'aigua del riu ambienten el conte dels regals del casament. Amb aquests estris s'aconsegueix una ambientació gairebé màgica en l'atmosfera narrativa. El vent, és un recipient tancat de metall amb una obertura per on ha d'entrar l'aire i un altre per on ha de sortir. Les canyes són precisament això: canyes. Quant al so de l'aigua del riu, vé a ser una mena d'estri amb els mateixos principis sonadors que el pal de pluja, però amb una cavitat més lliure. Això permet un major control de la intensitat i la velocitat de les llavors pel seu interior o, el que és el mateix, un major control del so.

material complementari a internet

En aquest llistat us dono un seguit d'adreces d'internet per a poder complementar la informació d'alguns dels instruments que apareixen a l'espectacle. He trobat molta informació del Berimbau degut a la gran cultura que envolta l'instrument i la tradicional Capoeira. També hi ha moltes entrades pel que fa al Didgeridu, ja que és un dels instruments més antics de la terra i l'estri musical australià per excel·lència. Pel que fa a la Ximbomba, la veritat és que els cercadors ténen moltes entrades, però la majoria ens adrecen al grup "La Ximbomba Atòmica". Tanmateix, s'hauria de fer una recerca més exhaustiva a partir de les altres denominacions de l'instrument. Això passa igualment amb l'Udu africà: té tantes denominacions com ètnies on es toca i, per tant, no hi ha una generalització pel que fa al seu nom propi. Els altres instruments de l'espectacle ens han aparegut a la xarxa en ubicacions molt puntuals.

El Berimbau

La gran majoria d'aquestes pàgines ens informen de la *capoeira*, un ball-ritual-lluita que té com a base sonora el so del berimbau.

<http://www1.stas.net/1/capoeira/estilos.html>

http://www.mujerestrella.com/001113_ocio/deportes/deportes.htm

<http://www.capoeira.com.ar/multimedia/fotos.html>

<http://www.lanewton.com.ar/capo.htm>

http://www.proversus.com.br/artesdasgerais/s_capoeira.htm

<http://www.natura.com.mx/articulos/capoeira.html>

http://www.capoeirapalmares.hpg.com.br/instru/berimbau_es.htm

http://hokaido.ivic.ve/fundef/nombre_de_instrumento/berimbau_urucungo.html

El Didgeridu

En aquestes pàgines podeu trobar-hi informacions ben diverses sobre l'origen, els mites que envolten aquest instrument, la seva aproximació històrica detallada, exemples visual d'instruments, com es fa un didgeridu...

http://aboriginalart.com.au/didgeridoo/dig_background.html

Veureu infinitat de decoracions dels didgeridus a:

<http://members.nbc.com/ramingining/gallery.html>

La història d'aquest instrument

<http://members.nbc.com/ramingining/history3.html>

Com fa didgeridus el mestre Djalul' Gurruwiwi

<http://members.nbc.com/ramingining/djalu.html>

L'abast geogràfic del didgeridu

<http://members.nbc.com/ramingining/history2.html>

Els mites a l'entorn del didgeridu

<http://aboriginalart.com.au/didgeridoo/myths.html>

La Ximbomba

Luthiers

<http://www.girona.intercom.es/ccf/luthiers.htm>

Festa de sa ximbomba a Manacor

<http://www.cim.net/municipis/manacor/cultu.html>

Instruments en general

Un a mena de diccionari d'instruments

<http://personal5.iddeo.es/ret007ei/reolid/p-instrumentos.htm>

El catàleg comercial d'instruments de percussió més extens

http://www.lpmusic.com/Product_Showcase/index.html

altres materials d'exemple

Prèviament a l'estrena de l'espectacle, hem realitzat una sèrie de passis de prova, que ens han permès rodar-lo i refer alguns passatges per enriquir-los. En els passis presentats en àmbit escolar d'infantil, hi hagué un treball posterior a la representació portat a terme pels mestres de música. El treball tenia dos blocs principals: d'una banda, la descoberta dels diferents timbres instrumentals, la discriminació auditiva i el reconeixement dels instrument de l'espectacle. D'altra banda, l'entesa del guió narratiu i la resolució de possibles dubtes. L'experiència, tant l'una com l'altra, fou molt positiva, segons les mestres, per aprofundir en l'espectacle i, per nosaltres, molt valuosa per perfeccionar-lo. A tall d'exemple us mostrem alguns dels molts dibuixos recollits en aquests nivells que mostren la comprensió de les històries i la imaginació de la mainada (recordem que als passis de prova no hi havia cap mena d'atrezzo, llevat dels propis instruments).

La Judit ens va fer aquest dibuix del conte del berimbau. Copsa, no només els personatges del pare i el fill i l'instrument; també representa a la ilustració l'existència del dia i la nit, la llum i la foscor.

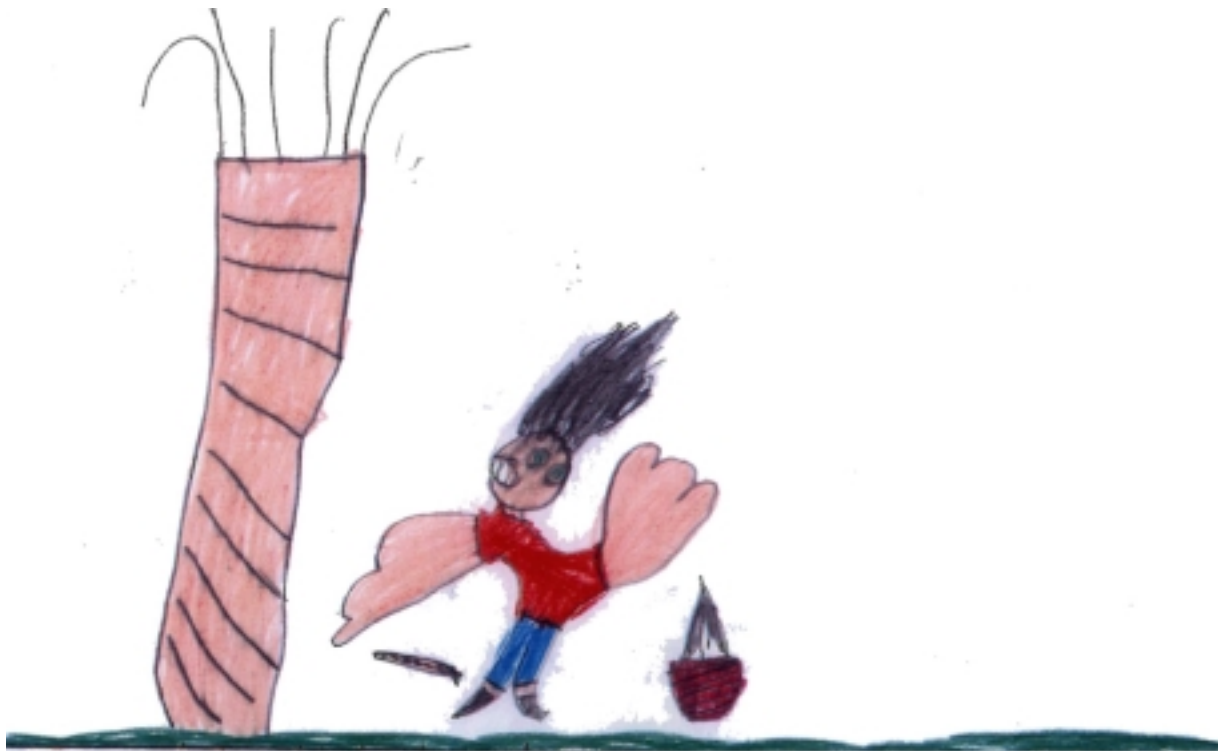
La Laura dibuixa també pare i fill, berimbau, l'olla, la lluna i les estrelles i tots els animalons de la nit, de l'obscuritat

El Pedro, de P4, ens dibuixa un personatge del conte del berimbau, i l'aborigen que inventà el didgeridú en el moment que les termites surten volant cap al cel per esdevenir estels.

En Pau (sobre) i en Dani (sota) il·lustren dos moments del conte d'”Els regals del Casament”. En Pau, fa somniar el protagonista amb el casament. En Dani dibuixa el protagonista després d’haver obtingut dos dels tres regals.

En Joel (sobre) i en Jordi (sota) ens dibuixen passatges del conte que explica l'origen de l'udu.,

L'Ivan ha dibuixat el narrador de l'espectacle a punt de tocar la ximbomba .

Nota: els dibuixos han estat reduït al voltant d'un 45%, excepte aquest darrer, que és a tamany natural.